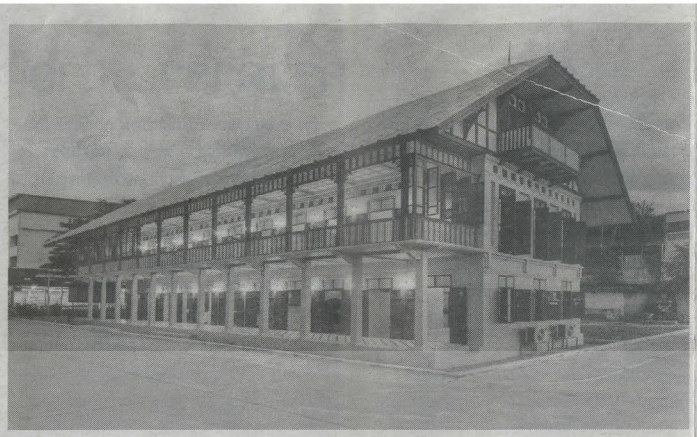
ยูเนสโกมอบรางวัลอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม

ผลงานบูรณะ 'เรือนพระยาศรีธรรมาธิราช'

สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ จัดพิธีรับมอบรางวัลการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม ระดับภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก ประจำปี 2557 Award of Merit (รางวัลระดับดี) จากองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ ยูเนสโก จากผลงานการบูรณะ "เรือนพระยาศรีธรรมาธิราช" โดยมีนายจิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา ผู้อำนวยการสำนักงานทรัพย์สินฯ เป็นผู้รับรางวัลจากนายกวาง โจ ดิม ผู้อำนวยการยูเนสโก เมื่อวันพฤหัสบดีที่ 12 มีนาคม 2558 ณ เรือนพระยาศรีธรรมาธิราช โรงเรียนสตรีบุตรบำรุง เขตปทุมวัน

รางวัลดังกล่าวเกิดขึ้นจากการออกแบบเพื่อการอนุรักษ์ตามหลักวิชาการอย่างเคร่งครัด ด้วยเทคนิคและวิธีการอนุรักษ์ที่มีประสิทธิภาพ เพื่อรักษาไว้ซึ่งคุณค่าความสำคัญของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศิลปะสถาปัตยกรรมของตัวอาคาร พร้อมกับการรองรับประโยชน์ใช้สอยในปัจจุบันที่เหมาะสมและไม่ทำลายคุณค่าของเรือน

นอกจากนั้นการทำงานอย่างมีส่วนร่วมในทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วยสำนักงานทรัพย์สินฯ, มูลนิธิไทย-จีนเพื่อการศึกษาและวัฒนธรรม, กรมศิลปากร, สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตลอดจนผู้รับเหมาที่เชี่ยวชาญด้านการบูรณะอาคารโบราณสถาน ส่งผลให้เกิดความเข้าใจร่วมกันในคุณค่าความสำคัญของตัวเรือน เพื่อร่วมกันธำรงรักษาคุณค่าของมรดกทางสถาปัตยกรรมที่มิใช่แค่การบูรณะอาคารให้กลับมาสวยงามและใช้ประโยชน์ได้เท่านั้น

แต่เป็นการสร้างแหล่งความรู้แห่งใหม่ให้เกิดขึ้น เสมือนสื่อกลางที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการพัฒนาในเชิงอนุรักษ์ เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้เรียนรู้ถึงประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรมอันทรงคุณค่า กระตุ้นให้เกิดการธำรงรักษาคุณค่าแห่งความเป็นไทยผ่านมรดกทางสถาปัตยกรรมสืบไป

ทั้งนี้ ข้อมูลที่น่าสนใจเรียนรู้ของเรือนพระยาศรีธรรมาธิราช มีสถานที่ตั้งอยู่ในย่านรองเมือง กรุงเทพฯ ทางทิศตะวันออกของสถานีรถไฟหัวลำโพง ย่านรองเมืองมีชื่อมาจากการที่ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง (ม.ร.ว.ลบ สุทัศน์) ได้พัฒนาที่สวนไร่นาให้เป็นที่ดินจัดสรร มีการตัดถนนและแบ่งแยกแปลงที่ดินพร้อมขุดคูน้ำขนานกับถนนอย่างเป็นระเบียบแล้วขายให้แก่ชุนนาง เสนาบดีและประชาชนทั่วไป

"พระยาศรีธรรมาธิราช" (เจิม บุญยรัตพันธุ์) ได้ครอบครองแปลงที่ดินขนาดใหญ่แปลงหนึ่งในย่านนี้ โดยขุดคูน้ำล้อมรอบ ด้านหน้าอยู่ด้านทิศเหนือเป็นหมู่เรือนพักอาศัยประกอบไปด้วยเรือนใหญ่ มีทางเชื่อมอาคารขนาดเล็กสองชั้นแยกส่วนเป็นห้องน้ำทางด้านทิศตะวันตก และริมรั้วด้านทิศตะวันตกมีเรือนบริวารอีก 4 หลัง ทางเข้าหน้าบ้านมีสะพานข้ามคูน้ำทำถนนเป็นรูปโค้งครึ่งวงกลมเพื่อให้รถยนต์จอดเทียบหน้ามุข ส่วนด้านหลังบ้านทางทิศใต้เป็นสนามขนาดใหญ่สำหรับจัดงานกลางแจ้ง ถัดไปมีการขุดท้องร่องเป็นที่สวนซึ่งมีเนื้อที่กว้างขวางกว่าที่ดินแปลงอื่นๆ ในย่านเดียวกัน

ปัจจุบันบ้านจัดสรรย่านรองเมืองได้ถูกพัฒนากลายเป็นตึกแถวไปหมดแล้ว ที่ดินของพระยาศรีธรรมาธิราชส่วนหนึ่งได้กลายมาเป็นโรงเรียนสตรีบุตรบำรุง ซึ่งเช่าที่ดินจากสำนักงานทรัพย์สินฯ การพัฒนาในช่วงที่ผ่านมาได้เปลี่ยนทางเข้าพื้นที่มาเป็นด้านทิศใต้ผังถนนรองเมือง ส่วนด้านทิศเหนือที่เคยเป็นทางเข้าบ้านเดิมกลายเป็นตรอกแคบๆ สิ่งก่อสร้างในอดีตได้ถูกรื้อทิ้งและสร้างใหม่เป็นอาคารหลายหลังในโรงเรียน คงเหลือแต่เพียงเรือนใหญ่เท่านั้นที่ยังคงเป็นหลักฐานของบ้านพระยาศรีธรรมาธิราช

ก่อนหน้าที่จะมีการอนุรักษ์ได้มีแผนงานในการรื้อเรือนใหญ่เพื่อสร้างอาคารเรียนสูง 7 ชั้น แต่ด้วยคุณค่าและความงดงามทางสถาปัตยกรรม ทำให้มีการเปลี่ยนนโยบายมาเป็นการอนุรักษ์อาคารแทนการรื้อถอน โครงการอนุรักษ์อาคารเรือนพระยาศรีธรรมาธิราชจึงได้เริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ.2554 โดยสำนักงานทรัพย์สินฯ เลือกใช้วิธีการอนุรักษ์อาคารด้วยการบูรณะ หมายถึงการนำกลับคืนสู่สภาพเดิมเหมือนอย่างที่เคยเป็น

การดำเนินงานประกอบไปด้วยการบันทึกสภาพความเสียหายปัจจุบัน การศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีและสถาปัตยกรรมเพื่อสืบหารูปแบบดั้งเดิม การรื้อถอนสิ่งที่สร้างขึ้นมาทีหลัง เช่น อาคารไหนที่อยู่ประชิดเรือน พื้นอาคารที่มีการต่อเติมภายหลัง การลอกสีที่ทาทับของเดิม และการต่อเติมห้องภายในต่างๆ และการจัดหาวัสดุก่อสร้างที่เป็นแบบเดียวกับของเดิมหรือวัสดุใหม่ที่ใช้ทดแทนกันได้

นอกจากนั้นยังรวมถึงการวางแผนการใช้งานอาคารให้เหมาะสมในอนาคต การบูรณะดำเนินการแล้วเสร็จในปี 2556 และมูลนิธิไทย-จีนเพื่อการศึกษาและวัฒนธรรมผู้ก่อตั้งโรงเรียนสตรีบุตรบำรุงได้ใช้เป็นอาคารรับรองและห้องทำงานของประธานมูลนิธิ โครงการนี้สำเร็จลงได้เป็นผลจากการเจรจา การสร้างความเข้าใจในคุณค่าร่วมกันระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหมด โดยสำนักงานทรัพย์สินฯ รับผิดชอบการศึกษาวิจัย การจัดทำแบบบูรณะและการควบคุมการอนุรักษ์ให้เป็นไปตามมาตรฐานสากล ส่วนมูลนิธิรับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการบูรณะ

การศึกษาทางโบราณคดีมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงลักษณะและองค์ประกอบสถาปัตยกรรมดั้งเดิมที่สะท้อนคุณค่าความสำคัญของอาคารโดยได้ทำการขุดหลุมขุดค้นทั้งภายนอกและภายในอาคาร ผลการดำเนินการพบข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการบูรณะให้คืนสู่สภาพเดิม เช่น ระดับของอาคารเดิมอยู่ต่ำกว่าระดับพื้นถนนปัจจุบัน ประมาณ 50 เซนติเมตร มีร่องรอยของถนนทางเข้ารูปโค้งครึ่งวงกลม ฐานรากอาคารใกล้เคียงที่ถูกรื้อทิ้ง พื้นภายในชั้นล่างอาคารมีการปรับปรุงโดยการถมยกระดับหลายครั้ง รวมทั้งการค้นพบวัตถุโบราณจำนวน 129 ชิ้น มีเศษกระเบื้อง เศษเครื่องถ้วย ชาม จักรยานสามล้อเล็ก และเศษถังน้ำโลหะ เป็นต้น

เรือนพระยาศรีธรรมาธิราช เป็นอาคาร 2 ชั้น รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหน้ามีมุขยื่นตรงกลางส่วนด้านหลังมีเฉลียงบนชั้นสองรองรับด้วยทิวเสาของชั้นล่าง โครงสร้างอาคารมีการผสมผสานระหว่างแบบดั้งเดิมที่เป็นผนังหนาก่ออิฐรับน้ำหนักกับโครงสร้างเสาและคานคอนกรีตเสริมเหล็กในยุคแรกๆ รูปแบบอาคารโดยรวมเมื่อมองเผินๆ จะดูเรียบง่าย แต่มีรายละเอียดของลวดลายและการตกแต่งที่เป็นเอกลักษณ์ไม่เหมือนอาคารใดๆ

นับเป็นงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทั้งในด้านประวัติศาสตร์ เทคโนโลยีและศิลปกรรม ดังรายละเอียดที่ปรากฏคือ ผนังเรือนทุกห้องฉาบปูนทาสีโดยแต่ละห้องจะทาสีไม่เหมือนกัน มีบางห้องเท่านั้นที่คล้ายกัน สีที่ใช้มีสีครีม สีเหลืองอ่อน สีชมพูอ่อน สีเขียวขี้ม้าอ่อน สีชมพู-ปูน สีฟ้า-ครามอ่อน สีเทาอ่อนและสีไข่ไก่อ่อน เป็นต้น

ผนังห้องนอนชั้นบนทั้ง 2 ปีก ติดตั้งบัวไม้ เชิงผนังหรือบัวรองพื้นและบัวไม้ประดับผนังตอนล่างรอบห้อง เฉพาะผนังห้องโถงกลางทั้ง 2 ห้อง ที่มีการตกแต่งเพิ่มเติมด้วยไม้อย่างวิจิตรบรรจง โดยในห้องนกยูงตกแต่งด้วยไม้ตรงช่วงล่างของผนังหรือที่เรียกว่า สเกิร์ตหรือกระโปรง ส่วนในห้องทานอาหาร กรุผนังไม้ในแบบลูกฟักกระดานดุน ตั้งแต่ส่วนพื้นขึ้นมาจนถึงระดับขอบวงกบ ประตูด้านบน แต่ผนังช่วงล่างหรือสเกิร์ตนั้นได้ถูกรื้อถอดออกไป เมื่อคราวปรับยกพื้นภายในอาคาร ซึ่งยังปรากฏร่องรอยให้เห็นอยู่

หลังคาของเรือนพระยาศรีธรรมาธิราชเป็นรูปทรงหน้าจั่วผืนเดียวคลุมอาคารทั้งหมด มีชายคายื่นยาวบริเวณยอดจั่วมีการปาดมุม โครงสร้างหลังคาเป็นไม้มุงด้วยแผ่นกระเบื้องใยหินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แต่ด้วยอายุการใช้งานกว่า 100 ปี ทำให้กระเบื้องหลังคาของเดิมเสื่อมคุณภาพ การบูรณะจึงได้ผลิตกระเบื้องขึ้นมาใหม่โดยยังคงรูปแบบดั้งเดิม แต่ปรับปรุงวัสดุเป็นคอนกรีตเสริมใยแก้วและเพิ่มรายละเอียดเพื่อกันน้ำฝนไหลย้อนกลับ

พระยาศรีธรรมาธิราชมีความสนใจในงานศิลปะสถาปัตยกรรม เทคนิคและวิธีการก่อสร้างอาคารแบบตะวันตกเป็นอย่างมาก ทำให้การตกแต่งเรือนของท่านมีความสวยงาม โดยเฉพาะงานหินอ่อนแกะสลักที่มีลักษณะพิเศษ โดยบริเวณผนังด้านหน้าเรือนตรงประตูทางเข้าชั้นล่างประดับด้วยหินอ่อนสีเหลืองแกะสลักนูนต่ำเป็นรูปหัวม้าทั้งด้านซ้ายและด้านขวาซึ่งเป็นปีนักษัตรประจำปีเกิดของเจ้าของเรือน และบริเวณระเบียงทิศเหนือชั้นสองเป็นหินอ่อนแกะสลักเป็นหญิงสาวเต้นรำกับหญิงสาวในท่าทางโศกเศร้า

งานแกะสลักไม้ปรากฏอยู่ในองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของเรือนโดยเฉพาะเชิงชาย ค้ำยันและราวลูกกรงบันได ซึ่งงานแกะสลักไม้ทำเป็นรูปสัตว์ต่างๆ เช่น จระเข้ เสือ ชะนี และกระรอก เป็นต้น การตกแต่งดังกล่าวทำได้อย่างกลมกลืนเป็นอย่างดี และแสดงออกถึงความรักธรรมชาติของพระยาศรีธรรมาธิราช

เรือนพระยาศรีธรรมาธิราชมีการตกแต่งภายในด้วยภาพจิตรกรรมฝาผนังแบบตะวันตกอย่างวิจิตรงดงามมาก แต่ในช่วงที่ผ่านมาได้มีการทาสีทับจนเมื่อมีการลอกสีที่ทาออกจึงค้นพบงานศิลปกรรมที่ทรงคุณค่านี้ สำหรับการบูรณะจิตรกรรมฝาผนังเป็นการซ่อมแซมแบบลักษณะเดิมเต็มคือ ซ่อมแซมให้องค์ประกอบภาพเดิมที่ขาดหายไปมีความสมบูรณ์ทั้งหมด ซึ่งจะทำการเติมลวดลายในส่วนที่ขาดหายไปเท่านั้น

ส่วนของเดิมที่สมบูรณ์แล้วจะทำความสะอาดโดยไม่เขียนสีทับซ้ำ เพื่อเป็นการรักษาภาพจิตรกรรมของเดิมไว้ทั้งหมดซึ่งเป็นการแสดงเคารพงานฝีมือช่างเดิม ส่วนที่ทำการวาดขึ้นใหม่ใช้เทคนิคการดิ่งเส้นสีหรือขอยเส้นสีโดยเทียบสีจากภาพจิตรกรรมส่วนในส่วนที่สมบูรณ์ เพื่อให้ภาพที่ซ่อมแซมขึ้นใหม่มีความแตกต่างแต่กลมกลืนภาพจิตรกรรมของเดิม ซึ่งจะสังเกตความแตกต่างได้เมื่อมองในระยะใกล้

เอกลักษณ์ที่แสดงถึงความเป็นเรือนพระยาศรีธรรมาธิราชอย่างหนึ่งคือ ลายเจิม ซึ่งเป็นลายดอกเป็นจุดขนาดเล็ก 6 จุด เรียงตัวกันเป็นทรงสามเหลี่ยม โดยลายเจิมนี้ใช้เป็นตราประจำตัวของเจ้าของบ้านคือ เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช (เจิม) โดยลายดังกล่าวปรากฏอยู่ทั่วตัวเรือน เช่น บนกรอบประตู กรอบหน้าต่าง หรือแม้กระทั่งเครื่องใช้ภายในบ้าน เช่น จานอาหาร ชั้นวางหนังสือ และม้านั่ง เป็นต้น

สรุปเหตุผลที่เรือนพระยาศรีธรรมาธิราชได้รับรางวัลการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมระดับภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก จากองค์การยูเนสโก เนื่องจากการออกแบบเพื่อการอนุรักษ์ตามหลักวิชาการอย่างเคร่งครัด รักษาคุณค่าความสำคัญของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศิลปะสถาปัตยกรรมของเรือน พร้อมรองรับประโยชน์ใช้สอยในปัจจุบันที่เหมาะสม นอกจากนั้นการทำงานอย่างมีส่วนร่วมในทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ส่งผลให้เกิดความเข้าใจร่วมกันในคุณค่าความสำคัญของตัวเรือน อันนำมาสู่ความรักและหวงแหนในมรดกทางวัฒนธรรมแห่งนี้ และพร้อมจะดูแลปกป้องรักษาไว้อย่างยั่งยืน.

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้